

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שמונים שנות עשייה בעברית*

מושפל ראשון הוא בבלשנות, שהלשון כל שעה היא שעת מעבר לה, מעבר מצורה לצורה, ואין קיים בה אלא השינוי לבדו. דרכי השינוי בלשון איטיים הם ביותר, כמעט לעולם הם נעלמים מעיני מי שלא אומן די הצורך לראותם. אבל משנתרבו השינויים ברבות הימים, הרי הם מתגבשים לצורה חדשה בלשון, ואם תמצו לומר – ללשון חדשה. השתנות הלשון מאליה, מעצם טבעה והיותה, הפינני המקובל בפי בעלי המקצוע "יצירה" יפה לה. זו באה לעולם שלא מדעת, בלא פגנת מכון. לאמתו של הדבר, כרגיל היא באה שלא מידיעה, וכיון שכך הוא, הרי באה הדעה הרווחת במחקר הלשון, ולא רק בו, ומגנה כל התערבות מדעת במעשה יצירה זה ורואה בהתערבות אך רעה ללשון. דעה זו נתרוחה בציבור ונתקבלה עליו; דעתם של הסופרים והיוצרים נוחה הימנה, אבל נאחזים ביתר שאת אותם שבהפקרא נחא להם.

ואף על פי כן קרה יקרה, שמטעמי חברה כל שהם יקומו אישים מבין דוברי לשון מן הלשונות וינסו להטות את מהלכה ולעצב את דמותה, אם על ידי שהם מזרזים ומקדמים את השינויים, ואם על ידי שהם מעכבים ומונעים אותם. כי

*הדברים נאמרו במועדון צותא בתל-אביב בו' במרחשון תשל"א, בערב שהוקדש למלאות 80 שנה לייסוד ועד הלשון.

הלשון לרוב המשתמשים בה, סתם בשר ודם, אינה לא אוֹפֵיקט של התבוננות מדעית ולא חלק אינטימי ביצירה, אלא כלי שרת היא להם להביע צרכים מפורשים, והם מבקשים להתקין את הפלי, שיהא משמש צורכיהם פראוי להם. שינויים ממין זה הנעשים בידיים – הכינוי עשׂייה יפה להם. הפינוי עשׂייה בא אפוא להבדילו מיצירה ספונטאנית ובלתי מודעת מכאן ומהתבוננות שבמחקר מכאן. אין הוא, לפי הבנתי, פינוי פחות-כבוד, אם נזכור, שפריאת העולם – פריאה יש מאין – מכונית בוֹ-ברא לעשות.

הלשון העברית נתנסתה בעשׂייה מרוכזת כמה פעמים, ומן העבר הרחוק ידועות לנו במיוחד שתיים: האחת, בשלפי הבית השני, המעבר מלשון המקרא למה שקוראים אנו לשון המשנה, והוא בלא ספק נעשה מדעת, להעלות דרגת לשון אחת, עממית, לדרגת לשון של ספרות; והשנייה, בתקופת הגאונים, והיא מתבטאת בקביעת ניקוד המקרא. אנו יודעים היום בודאי, שהייתה בכך בררה מתוך אפשרויות שונות, בררה שמתוך מאבקים, ועשׂייה זו עיצבה את דקדוקה של העברית לכל הדורות הבאים, ודורנו בכללם.

העשׂייה האחרונה הִחלה בעשׂור שבין תרמ"ט לתרנ"א לאלף השישי (1880–1890), והיא הולכת ונמשכת בימינו. ושונה העשׂייה האחרונה מן הראשונות בדבר גדול. המעבר מלשון המקרא ללשון חכמים היה מעבר מצורה אחת של לשון חיה ומדוברת לצורה אחרת ברציפות היסטורית, ומעבר זה הוא כדרכה של כל לשון ארוכת ימים. העשׂייה השנייה נועדה לשמר לשון של ספרות, שחדלה להיות מדוברת,

לחנטה שלא תיפגם ולא תישכח. ואילו העשייה האחרונה, שאין מְשלה בעמים ובלשונות, לא בעצם המעשה ולא בגודל הישגה, הייתה כרוכה בהתחדשות הדיבור העברי בארץ, והייתה אִמה ותולדתה כאחת. ומכיון שלא היה כדוגמתה בעבר, לא רק חוקרי לשונות בני ברית ושאינם בני ברית, היו כופרים בעיקרה, אלא אף נמצאו סופרים עבריים, מן הגדולים שבהם, שהיו מפקפקים בהצלחתה ומקילים ראשם בה. אפילו כלפני שישים שנה, כשהחלו תינוקות מצפצפים בה ברחובות יישובינו, נמצא סופר עברי מובהק שכתב: "אבל לעשות זאת השפה העברית שפה מדוברת במובן הרגיל – לפי דעתי נמנע גמור, עוד לא אירע זה לשום שפה בעולם... כלי זכויות שנשבר שוב אין לו תקנה, ושפה, שחדלה התפתחותה הטבעית ופסקה להיות חיה בפי העם, תהיה לפי הדוגמאות ההיסטוריות שפה היסטורית ספרותית, דתית, אבל לא שפה חיה עממית". ובאמת – על פי הדוגמאות ההיסטוריות – הדין עמו.

והנה כלפני שמונים שנה, קם קומץ אנשים בעלי תעוזה בלתי רגילה וברוכי תמימות יוצרת, שהקלו ראשם בהיעדר דוגמאות היסטוריות וראו את הבלתי־אפשרי מחויב המציאות. כי הם חשו בחושם ההיסטורי, כי "בחוגים האי־יהודיים האלה מביטים על ניצחון השפה העברית כעל הופעה פוליטית אוֹפִית¹, שעם קיומה והשפעתה צריך יהיה להתחשב בימים הבאים... ובגשתנו עכשיו לברוא בארץ אבות בתי ספר

1. = אוֹפִינית.

עבריים לקחנו עלינו לא רק עבודה פדגוגית חינוכית, כי אם תעודה מדינית גדולה, שממנה תוצאות חשובות לכל ענפי עבודתנו במזרח.

מתוך אותם הראשונים, שפרכו חלום חידוש עצמאותו המדינית של עם ישראל בחלום חידוש הדיבור העברי, יצאה לפני שמונים שנה ויותר חבורת מניחי היסוד של ועד הלשון העברית, ובראשה אליעזר בן-יהודה – בלהטו ובאמונתו, אף על פי שלא היה המתחיל, כי כבר קדמו לו קודמים. מתחילת ברייתו נועד ועד הלשון, לספק את צורכי הדיבור העברי המתחדש, ורבים גם רבים היו הצרכים, שהדיבור הולידם: ראשית, הצורך במלים ברורות ומוגדרות היטב להביע דברים שבחיי יום-יום; שנית, הצורך לקבוע דרך ברורה, שאינה משתמעת לכמה פנים, של מלים נודעות מקדמת דנא, העמוסות סתירות של ממש וסתירות שלכאורה. הלשון העברית הלא היא לשון תרבות עתיקת ימים, המשמשת בכתב ברציפות יותר משלושת אלפים ומאתיים שנים, מימי פתיבת המקרא ואילך. אף על פי כן בהיותה עשירה בתחומים שונים של הגות ורגש, הייתה לפני שמונים שנה ענייה מאוד במלים שימושיות ברורות. ועניות זו, שעתים הייתה עניות מדומה בלבד, מפני שהגנוז והטמוז בספרות העברית לא נודע לדורות המאוחרים וטעון היה חשיפה – על עניות זו ביקשו להתגבר מניחי היסוד של ועד הלשון וחבריו בדורות הראשונים.

כשאתה מעיין ברשימות המלים, שהוצעו אז לציבור דוברי העברית, ובזיכרונות הדברים, הפוללים את הויכוחים

עליהן, אתה תמה, מה לא היה ידוע להם. הם לא ידעו, למשל, מה ההבדל בין פתונת לחזק, בין פובע לכומתה או בין פומתה לכיפה; מה בין רוטב למרק, מה זה פעך – שספק בא בתוספתא וספק אינו בא בה, אבל ישנו בירושלמי – ואיך אומרים בעברית "שטרודל", פלומר פרוכית בלשוננו; ואיך קוראים למאכל, שועד הלשון קראו רבה², להבחין בינה ובין מרקחת. וכשהיו רוצים לשים את הלשון העברית בפי תינוקות בני-הילדים, מוסד חדש בחינוך העברי, היה צורך להציע לנגות מלים פגון קוביה ולהעמיד על ההבדל שבין קליעה ובין קמיטה ולהמציא מפית ושענית. וכשגדלו התינוקות והיה צריך ללמדם את פעולות החשבון הפשוטות ביותר, היה צורך, למשל, למצוא הבעה להבדל שבין מספר לספרה. אמת, מלת ספרתה נתונה בתהלים נו, ט (גדי ספרתה אתה, שימה דמעתי בנאדה, הלא בספרתה), אבל בפירושה חלוקים החולקים, ומלת "ספרא" הייתה ידועה לתלמידי חכמים בלבד – כמובן, פשם של מדרש שלכה. אין צריך להאריך את הדיבור ולהוכיח, שלא יכלו מחדשי הדיבור העברי לנהוג בדרך שנהג, למשל, ר' אברהם בן עזרא. הלה לא הבחין בין מספר לספרה, או קרא ל"ספרה" אות, פיון שלימד את מלאכת החשבון על ידי פתיבת המספרים באותיות. אבל אנשי ועד הלשון הוכרחו לחפש מלה מתאמת שונה ממלת מספר הפללית, ואכן הציעו ספרה. ואמנם מאות ואף אלפים, של מלים שהן הבסיס, הצבת הראשונה לדיבור

2. ע"י ש' אברמסון, לשוננו לעם קפ"ז, עמ' 136 ואילך.

עברי חי, היה צריך לספק למתחילים בדיבור העברי, להעלותן מן המקורות הספרותיים ולהגדירן לצורך החיים. וראה זה תמה, שבימים ההם לא רק הוצרכו להבחנה בין פובע לכיפה, אלא ביניהם לבין מנבע ("צילינדר" בלעז), אולי משום שראו ב"ניצחון השפה גם הופעה פוליטית". הם הוצרכו להעלות את המלים מן הספרות אל החיים, ופעמים אף לברוא יש מיש, לא מן היש שבמקורות הספרותיים – כי לא נמצאו בהן – אלא מן היש שבכוחה של הלשון, והוא שרגילים אנו לקראו בשם "חידוש". דוקא דבר זה זכה לביקורת קשה, קטלנית, על שקומץ אנשים, שאיש לא קראם ואיש לא הסמיכם, נטלו רשות לעצמם להרחיב את הלשון. וכך הוצע שם רע למוסד, שהוא "פבריקה" למלים (מלת בית-חרושת לא נודעה אז). לא נעשה למוסד עֶזְל גדול מזה, כי "מניחי הלשון" – כך קראו לראשוני ועד הלשון – ידוע ידעו אף הם את הסוד, כי (כדברי יחיאל מיכל פינס) "הגדולה שבמעלות למלה חדשה – אם איננה חדשה".

כלפני שלושים שנה עמד נשיא ועד הלשון, דוד ילין, והרצה לפני הציבור על הראשית ואמר בערך כך: קחו עיתון פלשהו, ובו ידיעה או מודעה פשוטה פלשהן, וסמנו בעיפרון את המלים, שלא היו בשעה שהחילונו בפעולתנו, ותראו, אם בכלל אפשר לכתוב עיתון עברי בלעדיהן. – ומה שהיה אמת לפני שלושים שנה, הוא גם אמת לאמתה היום.

ומה שהוא נכון בהרחבת אוצר המלים וקביעתו, הוא גופו נכון בתחום הדקדוק, ודיי שאופיר, כי הראשונים הסדירו

את הכתיב המנוקד שלנו בשנת תרס"ד, והכתיב הנוהג היום והקרוי "דקדוקי" הוא מעשה ידיהם, וזה אינו בדיוק הכתיב, שאנו מוצאים בתנ"ך. לפני שנתיים בערך קבעה האקדמיה ללשון העברית, על יסוד עבודה ממושכת מאוד של ועד הלשון, את הכתיב שלא בניקוד, וכבר אישרו משרד החינוך לשימוש בבתי-הספר. וכבר סיימה ועדה, שמינה משרד החינוך, את עבודתה והציעה את דרכי הגשתו בבית-הספר. חוץ רק פרשה אחת, אמנם קשה, במערכת פללי הדקדוק העברי, שהמוסד העליון ללשון טרח וטורח לעשותם מוסדרים ומכוונים לצורכי הלשון החיה.

כבר אמרתי, פי בעלי המסורה, ממציאי הניקוד, דאגו לנו – ואולי מותר לומר: כבלו אותנו – בענייני הדקדוק לדורי דורות. אבל אוצר המלים לא ניצוק בדפוסים קשחים לחלוטין. דוקא בתחום זה, הרחבתו של אוצר המלים וסיגולו לצורכי החיים המודרניים, היה הצורך העיקרי בחידושו של הדיבור העברי, והוא צורך קיים ועומד גם בימינו, אף על פי שהרבה הרבה מחסרונותיו בימים הראשונים נתמלאו בו. ומיד עלו השאלות: מה הם המקורות להרחבת אוצר המלים, ואילו הם עקרונות ההרחבה? ובכך היו חלוקים אנשי ועד הלשון מראשית פעולתם.

הדרך האחת היה לה לפה א' בן-יהודה, וכך היה שיקולו: כיון שהלשון העברית היא לשון שמי, וכיון שהערבית היא אחותה ומשותפת לה בהמון שרשיה והיא לשון חיה בדיבור ברציפות היסטורית, משמע שמותר לנו לשאול ממנה שרשים, כל אימת שאנו נצרכים למלה, ואינה נמצאת לפנינו

באוצר העברי. כדרכו ניסח את דעתו בפסקנות ועל דרך עיקרון:

ולכן רשאים אנו להחליט... פי גם רוב השרשים, שישנם באוצר המלים הערבי, היו גם באוצר המלים העברי, וכל אלה השרשים אינם זרים, אינם ערבים, אלא שלנו הם, שאבדו לנו וחזרנו ומצאנום... ולכן אני מציע, פי ועד הלשון יוציא פעין דבר מלכות מלפניו להכריו, שכל השרשים שבאוצר המלים הערבי – יצאו אותם שהם לא שמיים – הם גם עבריים... ובזה נרחיב את לשוננו הרחבה אמיתית בעצם השרשים והמלים שנכניס, ומלבד זה היה יהיו לנו שרשים אלה לחומר ול'אבני בניין לחדש מלים למושגים אחרים ע"י יצירה אמיתית נאה ויאה לו לועד הלשון (זיכרונות ועד הלשון ד', ע' 9-10). ממקור זה באו אלינו שרשים ומלים כמו אחד, אהדה, רציני, רשמי ועוד, וכאן נפגש בן-יהודה מפגש-מה עם ר' שמואל ן' תיבון והמעתיקים שלפניו ולאחריו, שאנו חבים להם את המלים קוטב, קוטר, דגדג ואת המלה ׀ ואחרות. אבל דרך זו, שאפשר לכנותה חיצונית, היא היא שקמו עליה עוררים קשים, במיוחד מבין ראשי הסופרים. ואמנם הדרך האחרת – פנימית – הייתה לדרכו העיקרית של ועד הלשון כל הימים בהרחבת אוצר המלים.

בידוע, שיש בלשוננו בתחומים מסוימים עושר רב של שמות ופעלים, הנרדפים זה עם זה במשמעותם. מקצתם באים הם אף בתוך חטיבת לשון גדורה לעצמה, ומרובים הם ביותר, כשפזרכים כמה חטיבות לשון יחד, למשל: ספר /

מנה, מלבד / חוץ מן; הלמות / פטיש / קורנס; משפט / דין / חוק. לפני עשרות שנים היה מספר הנרדפים יתר הרבה על הנוהג היום, כלומר המשתמשים בעברית או לא חשו כל הבדל ביניהם. עשירות מופלגת זו העמידה ומעמידה את קובעי משמעותן של המלים ושל צורות לשון לפני בררת תמיד: צורה פלונית או הנרדפת עמה? או שמא שתיהן כאחת, שלא ניתנה רשות לאדם להיות את האחת ולהמית את האחרת. ואולם לאמתו של הדבר רבים מן הנרדפים לא היו כלל נרדפים מתחילת ברייתם, אלא הוחזקו לנרדפים. "את השמות הנרדפים הרבים, שמדע הלשון העברית מוצא – אומר ביאליק – יש לבאר על ידי זה, שעם ההפרדה מן החיים הממשיים אבד גם התוכן המיוחד של המושגים הממשיים, ונשאר רק התוכן הכללי הטיפוסי". מתוך הכרה כזאת היה ביאליק – לא רק בימי נשיאותו בועד הלשון, אלא עוד קודם לכך – לפה לבעלי הדעה, כי קודם כול עלינו להחזיר את האבדה לבעליה, ללשון: לצקת תוכן ממשי ומוגדר המפריד בין נרדפים. ובמבואו למילון למונחי הטכניקה כתב: "הרחבת לשון מתוכה כגון זו נראית... לא רק כשרה, אלא להפך – היא היא לדעתם דרך ההרחבה הנכונה ביותר".

ההולך בדרך זו בעשייה מודעת מתקרב ליצירה, באשר כף דרכה של לשון חיה וטבעית, שרוב חידושה והתפתחותה מתוכה. שנים הרבה אחר כך עשתה העברית מעצמה את שעשע תחילה מחדשי דיבורה, ודיי שאביא לפניכם שתי הגדרות של מושגים עבריים בתחום המחייב דיוק מרובה, בתחום המשפט: כך הגדיר הרמב"ם בהלכות סנהדרין (א,א) את המושג שופט:

שופטים אלו הדיינים הקבועין בבית דין, ובעלי דינין באים לפניהם". הוה אומר, שופט ודיין שמות נרדפים הם; ואילו "חוק שיפוט בתי דין רבניים, תשי"ג" קובע: ציוה בית דין רבני בפסק דין לכפות איש לתת גט פיטורין לאשתו, רשאי בית משפט... לכפות במאסר לציית לצו". שוב אין בית דין ובית משפט נרדפים, אלא לכל היותר על דרך המליצה הספרותית. כך דרכה של הלשון, כשהתוכן הפללי, הטיפוסי מתגבש ל"תוכן מיוחד ממשי".

וזאת לדעת ולזכור היטב: הרחבת הלשון מתוכה היא מלאכה, הצריכה לחכמת העבר ולהבנת חיי ההווה. היום הזה נעשית מלאכת ההסדרה והקביעה בלשון באמת-מידה אחרת משיכלו לעשות הראשונים, ואנו זקוקים לה, למלאכה זו, לא פחות מן הימים הראשונים, אף על פי שנתמלאו רבים מחסרונותיה של הלשון מכפי שהייתה לפני שמונים שנה. שכן נזכיר נא לרגע את תיעושה של הארץ על אלפי מכשירי ייצור למיניהם ורבבות מוצריהם, החדשים לא רק בלשוננו, אלא גם בלשונות תרבות גדולות. ודומה אני, שלא תהא יוהרה בדבריי, אם ייאמר, שדורנו מסוגל לעמוד בתפקיד הזה ביתר העמקה משהיה אפשר לראשונים, כי הרבה מן מקורותינו הספרותיים הפתובים עברית לא היו לפניהם בשום צורה, וכל שפן במהדורות מדעיות הראויות לשמן, אף טרם נעשו להם אוזניים בימים ההם, והם מילונים וקונקורדנציות ואוספי מלים לסוגיהם. במשך שמונים שנות תעשייה נתגלו חוליות רבות לא-נדעות בשלשלת הלשון העברית ע"י חישובי שרידי אוצרות ספרות, שירה ופיוט מן

האלף הראשון למניין הרגיל ושל מה שנשתמר במעבה האדמה מתקופת הדיבור העברי לפני פסיקתו.

החוק מקנה למוסד העליון את הסמכות הפורמלית לכונן את התפתחותה של העברית, אבל הסמכות האמיתית היא זו המושכת מכושרו של המוסד לאצור בקרבו – את מקסימום הידיעות על עברה של הלשון העברית ודרך גידולה ומגמותיה, שמהן אתה למד על יכולתה הפנימית לגדול ולהתפתח. אישים כבן-יהודה, דוד ילין, אחד העם, ביאליק, בהיותם חברי המוסד אצלו מתורתם ומחכמתם הלשונית לועד הלשון, אבל עם כל הכבוד שאנו רוחשים לראשונים, עליי לומר בגילוי לב, כי הידיעות התליות באנשים בודדים, ואפילו הם כמלאכים, הן לעתים קרובות מקריות וחד-צדדיות, הן תליות בזיכרוןם ובאותו קטע-הלשון, שהם בקיאים בו במיוחד. עד היום אין בידנו שום מפעל לשוני, שום מילון, הנותן לנו אפשרות להכיר את היש הגדול במילואו.

על כן ראתה האקדמיה כלפני חמש עשרה שנים בערך להטיל על עצמה את הטורח הגדול לכנס את אוצר המלים מפל תקופותיה של העברית במילון היסטורי רב ממדים, פרוגמת מילונים של כמה מן החשובים בעמי התרבות. ודאי זהו תפקיד מחקרי, מחקר לשמו, ולשמה של הלשון העברית אך הוא מחקר המושך יניקתו וכוחותיו מחיי הלשון. תפקיד זה הוא היום שקול כנגד תפקידה של האקדמיה לכונן את התפתחות הלשון. לצורך זה מוקם והולך באקדמיה ארכיון רחב-מידות, המיוסד על עיבוד מקורות ספרותיים, בין על פי כתבי-היד ובין על פי הדפוסים. וכבר ניכר בו בארכיון

הזה, שהוא עתיד להתפתח למרכז התיעוד ללשון העברית, שיהא בכוחו לספק ידיעות בענייני הלשון העברית לפי בחינותיה השונות לחוקרי הלשון העברית ולחוקרי תרבות ישראל בכלל. מרכז זה עשוי להשתית את עבודתה השימושית של האקדמיה על בסיס איתן ולהנחות את העשייה בלשון מתוך פרספקטיבה היסטורית רחבת אופקים.

שמונים שנה חלפו, משעה שהחלו מייסדי המוסד העליון ללשון בפעולתם לחידוש הדיבור העברי. עושר רב עשתה הלשון במשך כל אותן השנים; וגדולה מזו: נפשות הרבה עשתה הלשון, והן ציבור גדול של דוברי עברית, שכבר קָשר לחדש לעצמו מלים למאות מפוח חיוניותה של הלשון, מפוח טבעה וטבעיותה. אם יבוא אדם ויבקש, שייאמר לו בדרך קצרה, מה תפקידו של המוסד כיום הזה, ומה מקומו בעשייה השופעת ופורצת כל גדרים, נאמר לו:

אין האקדמיה ללשון העברית רואה את העשייה שמחוצה לה, כאילו היא התחרות מסגת גבול, כל שכן אין עינה צרה במה שנוצר והולך בדרך ספונטאנית בפי העם. אדרבה, יודעת היא, כי על הלשון יאה לומר: מפי עוללים ויונקים ייסדת עוז.

עיקר שאיפתו של המוסד העליון ללשון העברית הייתה כל הימים לגשר בין צורכי הלשון העברית החיה ובין מורשתנו רבת הימים ועמוקת השרשים. לשוננו החיה יונקת השראה ומושפעת מלשונות תרבות שונות, הנבדלות ממנה באופיין ובדרכי הבעתן, ומורשת לשוננו וספרותנו, ככל שעושרה מתגלה, כן יודעיה פוחתים והולכים בציבור. כך דרכו של

העולם. פתיל התפתחות העברית קופד למשך שישים דורות ויותר. במקום שעמדה התפתחותה מאליה. שם בא ועד הלשון בעבר והאקדמיה בהווה לסייע להוציא אל הפועל את שהיה בכוחה של הלשון, לחשוף את שהיה גנוז בה ולעורר את הרדום בה.

ההישג שהשיגה הלשון העברית למן חידושה בדיבור אין לו רע בעמים, והוא מעורר התפעלות, והיום אף זוכה להפרת חכמי הלשונות, בהיותו תופעה מיוחדת במינה בעולם הלשונות. חידוש הדיבור העברי הוא בודאי העדות המובהקת ביותר לתקומת ישראל בארצו.

שלמה הרמתי

“עברית בעברית”

בחנית מקורה, מהותה ודרך התהוותה

(המשך)

ג. הרפורמה בהוראת עברית (“עברית בעברית”) ב־חדר לימדו בשיטת התרגום הקדומה. מתודיקה להוראת עברית, המוצעת בספרי הדרכה למורים, לא הייתה לנו בסוף המאה התשע-עשרה. המורים העבריים, שביקשו לחדש את פני החינוך העברי בכלל ואת פני ה־חדר הישן בפרט, הושפעו מן הרעיונות, שפרסמו פילוסופים וחוקרי חינוך בלשונות לועזיות. באיזו מידה אפוא השפיעו גם רעיונות